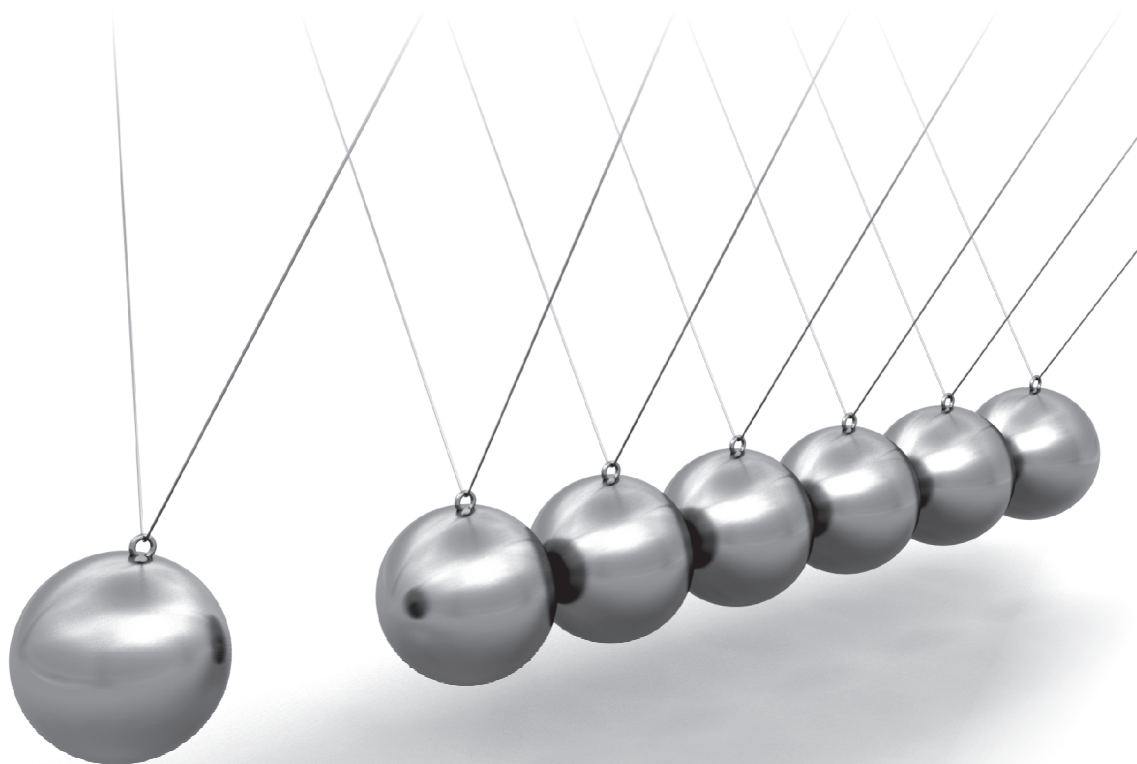

КОВИД-19 У СРБИЈИ '20.

Бојан Жикић (уредник)

1838

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Филозофски факултет, Универзитет у Београду | 2021

1838

К

овид-19 у
Србији '20.
Зборник радова

Бојан Жикић (уредник)

Едиција *Човек и друштво у време кризе*

Ковид-19 у Србији '20.
Зборник радова
Бојан Жикић (уредник)
Београд 2021.

Издавач

Универзитет у Београду – Филозофски факултет
Чика Љубина 18–20, Београд 11000, Србија
www.f.bg.ac.rs

За издавача

Проф. др Миомир Деспотовић,
декан Филозофског факултета

Рецензенти

Проф. др Данијел Синани,
Филозофски факултет у Београду
Др Александар Крел
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду
Др Јадранка Ђорђевић Црнобрња,
виши научни сарадник Етнографског института САНУ у Београду

Лектор

Јелена Лутров

Дизајн корица

Ивана Зорановић

Припрема за штампу

Досије студио, Београд

Штампа

ЈП Службени гласник, Београд

Тираж

200

ISBN 978-86-6427-189-9

Овај зборник је настао у оквиру научноистраживачког пројекта
Човек и друштво у време кризе, који финансира
Филозофски факултет Универзитета у Београду.

САДРЖАЈ

- 7 | *Милош Миленковић*
Искључени и игнорисани, по обичају... О изостанку
употребе друштвено-хуманистичког приступа у државном
одговору Републике Србије на ковид-19 у светлу
Лисабонске декларације о хуманистици
- 19 | *Бојан Жикић*
Ковид-19 у Србији: избегавање ризика
и управљање ризиком
- 37 | *Александар Бошковић*
Магијско размишљање
- 53 | *Јасмина Чубрило*
Савремена уметност и доба нове нормалности
- 67 | *Марко Пишев*
Даље од слике: криза плурализма у Србији
и њене последице на примеру случаја „Кењкавац”
- 89 | *Љубица Милосављевић*
Бити стар у епидемији ковида-19:
антрополошка анализа квалитета живота
- 109 | *Нина Куленовић*
Оглед о добу постистине: пролегомена
за разумевање пандемије ковид-19
- 127 | *Невена Милановић*
Императив „бриге о себи” током пандемије ковида-19:
праксе постизања емотивног и физичког благостања
- 141 | *Ана Банић Грубишић*
Савремене легенде, гласине и теорије завере о пандемији
ковид-19 у Србији: фолклористичка перспектива
- 157 | *Владимира Илић*
Страх у доба короне

- 173 | *Јелена Ђуковић*
Живо наслеђе у условима глобалне пандемије:
модификација елемената НКН у Републици Србији
- 189 | *Катјарина М. Мишировић*
Рад од куће: нови приступи животним просторима
током ковид-19 пандемије
- 203 | *Ања Злајић*
Смрт у доба короне: анализа виртуелних ритуала
смрти и жаљења за време карантина
и пандемије вируса ковид-19
- 219 | *Иван Ковачевић*
Базично мапирање криваца и жртава пандемије
у јавном дискурсу
- 233 | *Младен Сјајић*
Употреба Фукоових модела суочавања са заразним
болестима за разумевање епидемије ковид-19 у Србији
- 251 | *Марија Нешковећ*
Живот у манастиру Шаолин у време пандемије ковида-19

Бојан Жикић*

КОВИД-19 У СРБИЈИ: ИЗБЕГАВАЊЕ РИЗИКА И УПРАВЉАЊЕ РИЗИКОМ

Апстракт: Начини понашања припадника друштвених група, које су посебно угрожене од неког заразног обољења, а који одражавају њихову свест о томе, али и представљају одраз практичне потребе да се заштите од таквих болести, називају се у социјалној епидемиологији управљањем ризиком, односно стратегијама његовог избегавања. Појава пандемије ковида-19 показала је важност постојања саме идеје о потреби избегавања ризика и управљања њиме, али како су епидемиолошке основе и социјалноепидемиолошке околности битно различите у односу на HIV/AIDS или HCV, на пример, о избегавању ризика и управљању њиме може се говорити као о општедруштвеним идејама и праксама у случају ковида-19.

Кључне речи: ризик, управљање ризиком; ковид-19; Србија; грађанин-појединац.

Увод

Предмет овог текста јесу начини на које су појединци покушавали да се изборе са опасношћу заразе вирусом САРС-КоВ2¹ у Србији током 2020. године. Онда када кажем „појединци”, мислим на грађане и грађанке ове земље, недискриминаторно у погледу њиховог социокултурног статуса у било ком погледу, имајући у виду то, да узраст, род, образовање, занимање, или било шта друго, практично, нису чиниоци од значаја за контаминацију биолошким патогенима. Неки од тих параметара, међутим, постају такви чиниоци узмемо ли у обзир ситуациони контекст, односно то да људско понашање

* Редовни професор, Одељење за етнологију и антропологију, Филозофски факултет у Београду; bzikic@fbg.ac.rs.

1 У даљем тексту користићу колоквијални израз „коронавирус” да бих означио епидемиолошког узрочника ковида-19.

доприноси повећању или смањењу могућности оболевања. Термини „избегавање ризика” и „управљање ризиком” имају у тексту социјално епидемиолошку конотацију, у основи, али имајући у виду знатно шире околности појављивања ковида-19 у друштву у односу на она обољења на која се примењују у тој субдисциплини, не могу се занемарити ни њихове општије конотације, које се односе на све друштвене кризе, биле оне изазване природним непогодама, болестима, ратовима, или сломом берзе (Aven & Zio 2021).

У предузетничком и стратешком размишљању, ризиком се сматрају последице по зацртане циљеве које доноси неизвесност, у смислу вероватноће да ће се десити нешто што ће омести њихово испуњавање. У савременом, глобализованом друштву, међутим, за које се користи израз „друштво ризика”, ризик се појављује као покретачка снага друштвене промене. Његова идентификација, процена могућих негативних последица по остваривање циљева, као и анализа могуће добити спрам уложеног финансијског или социјалног капитала, основни је механизам управљања увек променљивим друштвеним дешавањима. У том смислу, управљање ризиком основна је политичка активност у сваком друштву и од предупређења негативних последица одређених појава зависи не само успешност друштвених управљача, већ и функционалност друштва у целини и добробит коју од њега имају његове припаднице и припадници (в. нпр. Lyon & Popov 2020, Beck 1992, Douglas 1990, Giritli Nygren & Olofsson 2020).

Социјално епидемиолошки ризик, са своје стране, означава вероватноћу заразе од одређене болести на основу понашања појединца. То се односи, најчешће, на припаднике популација чија пракса их чини подложнијим таквој врсти ризика у односу на такозвану општу популацију, какви су, рецимо, интравенски корисници дроге и сексуалне раднице онда када је у питању ризик од полно и крвљу преносивих болести, на пример. На особама које су под таквим, повећаним здравственим ризиком као последицом социокултурних околности, јесте да се баве истим оним механизмом којим се баве и друштвени управљачи онда када процењују неки ризик, само што се то одвија на појединачном нивоу (в. нпр. Žikić 2009).

Могућност од заразе вирусом изазивачем ковида-19 представља врсту ризика која превазилази оба концептуална одређења ризика. У епидемиолошком, односно социјално епидемиолошком смислу, не постоји нека посебна социокултурна пракса која доприноси повећању тог ризика – осим међуљудског саобраћања. У опште друштвеном смислу, пак, не постоји догађај сличан избијању пан-

демије ковида-19, онда када се говори о неизвесности као чиниоцу доношења било каквих одлука: ратове започињу и заустављају људи, који такође управљају економским опоравком након њих или краха финансијског тржишта, природне катастрофе имају ограничено временско трајање, а већина епидемија може се барем локализовати, ако не и контролисати у потпуности. Ковид-19 представља непознаницу у биолошком смислу, међутим, баш као и у социокултурном: не знамо још поуздано можемо ли зауставити епидемију и на који начин, како се заштитити од заразе, нити како да се владамо у свакодневном животу узимајући у обзир те две ствари. То важи за Србију, али и за било коју другу земљу, односно за цео свет.

Мере које су предузимане у циљу спречавања ширења заразе ковидом-19 полазиле су свуда од чињенице да се вирус преноси са човека на човека, одакле су биле усмерене на онемогућавање бројности и учесталости физичких додира међу људима (упор. Xie et al. 2020, Motta Zanin et al. 2020, Demirbilek et al. 2020). Најчешћи начин на који је то чињено било је ограничење кретања, као и забрањивање окупљања већег броја људи у одређеном физичком простору. Од затварања државних граница, дакле, преко увођења полицијског часа, суспендовања многих уобичајених активности (привредних, спортских, забавних итд.) или барем промене начина њиховог одвијања (рад и учење од куће, рецимо), па све до покушаја праћења друштвених и физичких контаката које су имале особе инфициране корона-вирусом, или оне које су долазиле из земаља са повећаним бројем оболелих од ковида-19 у неком тренутку, ткиво социокултурне стварности кидано је и мењано од стране друштвених управљача готово свуда у свету – изнова – баш као и у Србији (в. нпр. Petrović et al. 2020, Trnka 2020, Sadiković et al. 2020).

Контекст

Епидемија ковида-19 у свету праћена је медијски у нашој земљи у почетку као удаљен догађај, нешто што се дешава другима, па је у складу с тим и добила третман нечега што није у првом плану наших друштвених управљача, заокупљеним економском проблематиком, пре свега. Може се рећи да је опасност од ковида-19 умањивана, на неки начин, изјавама политичара и неких лекара пре него што је та болест доспела у Србију, било да се радило о њеном стављању у други план у односу на текућа друштвена збивања, било да су њена заразност и последице представљане као блаже него што се већ тада знало

да јесу (на основу случајева из Кине и неких других земаља), или да је јавност умиривана изјавама да је наш здравствени систем спреман да се носи са њом у потпуности (в. нпр. Jevtović & Bajić 2020, Cendic, K. & Gosztonyi 2020). Онда када је дата болест доспела у Србију, и након што је због тога уведено ванредно стање у држави, ковид-19 постао је симболички ресурс за означавање социокултурног система на ивици хаоса и дезинтеграције, који се може одбранити и изнова успоставити у оперативном смислу искључиво општедруштвеном кохезијом, односно функционисањем у виду јединственог фронта против заразе, којег би требало да чине сви/е припадници/е друштва – а да би живот могао да се врати „у нормалу”, односно да се васпостави социкултурна свакодневица каква је постојала пре избијања пандемије (упор. Pišev et al. 2020, Žikić et al. 2020).

Не рачунајући упутства општег типа – попут прања руку, избегавања заједничког прибора за пиће или јело, дезинфиковања радних површина или одеће итд, свака појединачна особа морала је да развије сопствену праксу заштите од могуће инфекције коронавирусом. Иако је медијски и политички дискурс сугерисао појединачну одговорност у учествовању у општој, друштвеној борби против ковида-19, већина људи приступила је томе из разлога личне предохране. То не значи да међу њима није постојала свест како се вођењем рачуна о сопственој здравственој заштити од ковида-19 доприноси и таквој заштити других особа, већ да су људи полазили од тога да у ситуацији у каквој се затекло (наше и свако) друштво након избијања пандемије, нико не може да их заштити боље од онога како би то урадили сами.

Стање у друштву није погодовало квалитативном етнолошком и антрополошком истраживању. То се односи посебно на период ванредног стања у Србији, дакле од средине марта 2020. године до почетка маја исте године, али и на период од средине октобра, па све до краја године, када је дошло до експоненцијалног скока броја заражених од ковида-19 у нашој земљи. Стога је грађа за овај текст прикупљена комбиновањем тематског разговора са испитаницима уживо и путем телефона. Једино истраживачко питање, којим је формулисана и тема истраживања, било је: „Како се чувате од короне?”. Разговори су текли одатле углавном у правцу физичких и социјалних активности које предузима или не предузима особа са којом сам разговарао, али и истих таквих активности које спроводе или не спроводе особе са којима она живи или ради, затим у правцу тога шта неко конкретно зна о ковиду-19 – односно како се долази у опасност да се зарази и шта томе доприноси осим индивидуалне

предострожности – а шта мисли да се у свету зна о томе, те напокон на који начин гледа на мере које се предузимају у земљи у циљу покушаја обуздавања епидемије и како оцењује могућност повратка „у нормалу”². Имајући у виду предвиђени обим текста, усредсредило сам се на поступке непосредног избегавања ризика особа са којима сам разговарао. Разговори су обављени у три наврата са 30 особа: први пут, телефоном, у току ванредног стања; други пут, уживо, у периоду јун-октобар, онда када је изгледало да се ствари у вези са епидемијом ковида-19 мењају набоље у нашој земљи; трећи пут, комбиновано телефоном и уживо, у периоду од почетка новембра до краја прошле године. Разговори су обављени са људима из Београда, Новог Сада, Краљева, Ужица и Бечеја.

Испитаници/е изабрани/е су насумично у смислу социодемографских карактеристика. Имајући у виду околности у које је ковид-19 увео нашу земљу и проглашење ванредног стања, сматрао сам да смо сви подједнако затечени тиме и да параметри попут узраста, пола/рода, образовања и томе сличног не играју неку посебну улогу у индивидуалном руковођењу ризиком³. Једини критеријум, заправо, био је тај да се углавном придржавају мера самозаштите, односно да нису они који негирају постојање коронавируса, нити они који се понашају као да не постоји опасност од њега. Из тог разлога није обављена систематизација одговора према параметрима социокултурне идентификације, већ искључиво према темама којих су се дотицали у оквиру основног истраживачког питања, као и према перцепцији епидемиолошког статуса државе у одговарајућем временском периоду. Као што је изнето малопре, период ванредног стања може да се посматра као време у којем се епидемиолошки ризик перципирао као изузетно висок; период који му је уследио, све негде до календарског почетка јесени, отприлике, може се посматрати из перспективе перцепције нижег ризика од заразе ковидом-19, док временски период од тада па до краја године може да се опише као период поновне перцепције вишег степена ризика – а све то на основу мера које је предузимала држава у покушају обуздавања епидемије, али и начина на које су испитаници говорили о сопственом страху од заразе.

---

2 Наравно да су се с времена на време појављивале и друге теме, попут неодговорности других људи и теорија завере, рецимо, али доминатни образац разговора изгледао је отприлике онако како је описано горе.

3 Ако ништа друго, мислим да ми за право даје то што међу тзв. теоретичарима завере, односно оним људима који не верују у природно порекло вируса, на пример, или су оријентисани антиваксерски, има високо образованих готово у истој мери као и оних са незнатним формалним образовањем, младих и старих итд. (упор. Врујић 2020).

Управљање ризиком

Испитаници/е већином нису обраћали/е пажњу на корона вирус као на феномен који би могао да буде од значаја за њихове животе пре марта месеца 2020. године. Неки од њих рекли су да нису ни пратили вести везане за ту тему, док су неки други истицали да им је било довољно то што су државни управљачи и медији били становишта да опасност од тога није много већа од сезонских епидемија грипа.

„Епидемија, ту реч везујеш за Африку и Азију, а знам да сваке године малтене има некакав грип који долази из Азије.”

„Није ме то занимало, толико ствари има... мислим, једно дете ми се припремало за пријемни за средњу школу и све то – хоће бити државне матуре, неће бити... на послу стално неки проблеми, а и новине и телевизија, стално нешто измишљају, мислим не измишљају буквално, него морају да имају нешто ново, да држе пажњу... гледаност, тираж, уопште нисам пратила то о тамо некој болести, а право да кажем, није се ни причало око мене баш, ето... све до краја фебруара, да кажем.”

„Знаш како, ја сам гледала председника како се... шали с тим, знаш оно, сланина, бели лук, ракија, шта год, а слушала и оног доктора који је причао да је све у реду, да то не може нас, мислим, није опасно... и некако, нисам узимала за озбиљно... овај, ваљда је то нека мера кад ти такви људи кажу да је све у реду, да ће бити у реду... не знам... можда ни они нису тад знали...”

У периоду ванредног стања, доживљавање опасности од заразе корона вирусом описивано је у терминима страха и неизвесности. Многи/е испитаници/е кажу да нису имали праве информације о томе и да им је изгледало као да су тривијална упутства о личној хигијени и држању на физичкој дистанци људи са којима се долази у непосредни контакт.

„Најгоре је оно што не знаш одакле долази. Како ти прети. Јесу ли то сад сви људи одједном постали опасни. Оно, човек човеку је вук, а сада испада да је човек човеку вирус. Стварно сам се уплашила тога што не знам од чега се браним, од кога се штитим, ништа ми није било јасно сем да сам уплашена. И да преносим то на све около.”

„Мени уопште није изгледало као да они знају шта раде... нико, власт, лекари, телевизија, сви су само понављали „перите руке”... стварно не знам никог ко не пере руке и стварно не знам да је могуће да баш имаш под контролом тако нешто, оно, купиш хлеб, пери руке, уђеш у кућу, пери руке, ‘ајде, то је нормално, ал’ онда пери руке кад узмеш телефон, отвориш орман, ма, иди бре... и те рукавице, као пери руке кад их стављаш, пери кад их скидаш, прскај алкохолом, па је л’ ради све то

уопште? Мислим, како су се, оно, заразили сви, као ради, шта, као људи су глупи, непажљиви и то...”

„Види, немам појма како се то преноси, а кад је све то почело, оно ванредно стање, закључавање и то, онда ми је деловало да ћу да купим било где да одем и било шта да радим, тако је деловало, знаш као, причају на телевизији, читаш на интернету те може да остане (вирус) на пластици оволико, може да живи на металу онолико, моја жена и комшинице убише се од брисања гелендера у згради, а нису хтеле чистачицу да пусте да уђе!”

„Ништа нисам схватила одмах, те нико не сме да ти приђе на метар, на два, на не знам колико, те у соби може да буде оволико људи, а на отвореном онолико, па како су то израчунали, ништа ми није било јасно...”

Таква ситуација променила се, наравно, са протоком времена и у наредним периодима испитаници/е су углавном уобличи/е своје ставове о томе како да се носе са опасношћу од заразе коронавирусом, али и са ситуацијом коју је епидемија ковида-19 изазвала у држави, свету, а пре свега у њиховим животима. У том смислу, може се рећи да су се усредсредили на то како да учине сопствену свакодневицу што подношљивијом, имајући у виду ограничења која су наметнута уобичајеном начину живота – што у Србији, попут скраћења радног времена или чак престанка рада одређених видова услужне економије (угоститељство, индустрија забаве и томе слично), што на међународном плану, попут отежавања или забране путовања у друге државе (туристички или пословно). Оно што је пало најтеже свима, међутим, тицало се промене у опхођењу према другим људима, односно на смањивање контаката са њима или чак на њихово избегавање. У том виду избегавања ризика и управљања њиме најјасније је уочљива раније споменута перцепција вишег и нижег степена ризика у одређеним временским периодима током 2020. године.

„Ма првих недеља карантина готово да нисмо излазили ‘леба да купимо. Мислим, јесмо, морали смо, али онако... невољно... Сва срећа да нисмо морали на посао да идемо, а деца мала, јесте, нису још школски узраст, па смо могли да их укротимо и кад их изведемо мало испред зграде. Муж ме зезао да ни на телефон нећу да се јавим. После смо видели да и други, неки тако, а богами и неки к’о да се уопште нису плашили. И после, кад је укинута ванредно стање, све почело да ради, и ми помало-помало да излазимо не само у куповину, него дуже у парк, па пустимо и децу са другом децом – а то су причали на телевизији и слушали смо од пријатеља са којима смо се дописивали или телефонирали да као неће на децу. После била мало фрка кад је муж морао на посао, оно како ће, маскиран к’о нинџа у аутобусу, па смо се и опустили, право да вам кажем, отишли и код мојих на село, нисмо хтели на

море, не баш толико да ризикујемо, ја радила од куће све време, ево и сад... па ми сви кажу, као 'могли бисмо да се видимо, лето је, нема чега да се бојиш толико', а мени није баш свеједно, али ипак на отвореном... другачије је кад се може, па сам једном и у кафић с другарицом села. А и цифре падале. Оно кад су кренуле опет да скачу, па петсто, па хиљаду, па две, поново нас спопала паника, а таман хтели дете у вртић да дамо, овог старијег. Ал' да се похвалим, ха-ха-ха, сад сам већ научила да могу да прошетам са комшиницом или другарицом неком, и даље не идемо у посете и не примамо, ни попа за славу нисмо хтели у стану, али опуштеније је ипак..."

За већину испитаника/ца основни проблем у избегавању ризика представљало је то што су ризик доживљавали као ризик од других људи. Може се рећи да их је то спречавало да управљају ризиком онако како су желели иницијално, односно да стварају по себе што безбедније социјално епидемиолошко окружење. Под избегавањем нису подразумевали само смањену учесталост непосредних додира са другим особама, већ и усвајање ношења маски као дела рутине кретања у јавним просторима, пре свега оним затвореним, као и усмеравање времена које би раније проводили у друштву других људи ка себи и сопственом микросоцијалном окружењу.

„Мало ми је непријатно било у почетку, где год да кренеш – маска. Некако сам размишљао је ли пристојно уопште јављати се комшијама такав. Нисам препознавао људе у почетку и често сам у улазу или испред зграде био без маске чак и у оно време затварања (карантина) јер ми је било необично и непријатно да се појављујем такав, маскиран.”

„Навикла сам се ја брзо на маску. И рукавице сам носила у прво време. Онда ме је чинило бесном када сам виђала да их људи не носе, мислим маске, јер као, 'ајде што угрожавају друге, па и себе, него што испада да смо будале ми који носимо маске. А ни они политичари што не силазе са телевизија, ни они нису носили. Онда једно време ни ја нисам носила, мислила сам, види па није толика зараза као што причају, мора имати имуних више него што мислимо и тако то. Али свеједно нисам се приближавала никоме нигде и баш ме је нервирало оно кад ти неко дише за врат.”

„Ха-ха-ха, ја сам ти био један од оних који није био убеђен да постоји вирус. И све ми је то деловало смешно, али не заправо смешно, него нељудски. Одједном ти буде чудно кад си међу људима после оног лудачког затварања, али примећујеш да и сам зазиреш од њих. Некако ти непријатно што си ту, у кафићу рецимо, иако нема разлога. А онда, кад се то са епидемијом захуктало, онда се сетим да сам био будала што у почетку нисам схватао мере озбиљно, носио маску како треба него испод носа и то... па онда на брзину кафу и тако дођеш до тога да кажеш људима који би да се виде с тобом да морају да чекају на ред, типа једном недељно у кафић, још једном прошетам с неким, ма страшно.”

„Јесте, кукали смо пре овога како немамо времена за децу, како не проводимо више времена као породица, а сада нам је то једини друштвени живот. Ма, зезам се... али се и не зезам, не можеш тек тако да седнеш са било ким било где, нити знаш ко је око тебе, нити да ли су твоји другари они, како се зове, асимптоматични преносиоци.”

„Ма најтеже ми је пало то за славу. Није да нећу да славим и није да неће бити људи, али само кумови и то без деце, ни они неће да их воде, а ми не инсистирамо, не помињемо... То, кад год се нађем у неком друштву у последње време, као го да сам, а опет, жена ми каже... шали се, наравно... да ћемо досадити једно другом брже него што треба ако ово потраје још мало овако.”

Нико од испитаника/ца није се одрекао/ла друштвеног живота у потпуности, наравно, не рачунајући период ванредног стања. Мања учесталост дружења са људима, ограничен број места на којима се то дешавало, али и формирање представе о томе да ли се и због чега могу поуздати у некога да није заражен, представљали су својства такве друштвености.

„Прво сам се плашила, а онда ми се није ни ишло нигде. Ни у кафић, ни у тржни центар. Понекад сам одлазила на базен, онај горе, али нисам се некако осећала сигурном. Током лета мало сам се опустила, ишла на трчање редовно, али и даље имала зент од дужег седења, на пример, у некој башти кафића. После је почело још горе, мислим било је горе са заразом, а оно све ради, па ти као немој да идеш, а није ни у куповину да ти се иде. Звали су нас на неке дечје рођендане, оно као у паркићу, један чак у играоници, само сам је водила на тај један у паркићу. И ту се као мало опустим, причам са другим родитељима, а онда укапирам да сви ми... тако опуштено, а не знам никога заправо, ни да ли је неко прележао (ковид-19), ни да ли иде на посао, улази у бус и то...”

„Мени је најгоре било што сам ишла на посао стално. Мислим, нисам прве две недеље карантина, оног... ванредног стања... а после... Уђем у бус, маска и рукавице, изађем из буса, скинем маску, уђем у канцеларију ставим је, тамо ме сви гледају. Овај, мало нас је тамо, нас пет у две собе, неко има маску, неко нема. То у прво време. После нисмо носили, али некако, опустили се сви... ја прва, оно, нико нема децу баш онај школски узраст, мислим онај да иду у школу, то кад се кренуло у школу... клинци или баш мали па код куће на смену мама, тата, или факултетски узраст, па мислим ваљда умеју да се чувају. И ту на послу испало да су поуздани људи. Нико се није разболео (од ковида-19), мада је било да је неком брат, кум, мајка... имали то (ковид-19).

„Ја сам шетао са два другара све време ванредног стања. Знао сам да као и ја ни они не иду нигде и не раде шта не треба, један има баш маторе родитеље и јако се пазео због њих, отац му још и плућни болесник, другом жена ради у банци, па ако она не донесе, неће нико, деца у школу не иду. После сам са њима и на пиће излазио, седнемо негде,

у неку башту (кафића). Јесам се виђао мало више после с људима, оно кад су мере олабавили и кад је било сигурно... јесте, цело лето... али сам пазио да то буду људи за које знам да се чувају. Како? Па, ако се нису разболели, ваљда се чувају, ха-ха-ха... Заправо не знам јесте да не можеш да будеш сигуран, али ако знаш људе иначе, па ти кажу је л' се пазе, је л' не сматрају то некаквом завером, шта ти ја знам и слично, оно... знаш да су озбиљни иначе, онда можеш и да им верујеш. Па, неће нико намерно да се зарази или ти пренесе. Е, сад, ако се деси..."

„Ех, сви причају о теретани, а ја сам пропустио готово целу пеца-рошку сезону! Није да ни ја нисам од оних који су оладили од теретане мало у прво време, онда отишао неки пут оно кад су мере релаксиране и кад сам се као ужелео, али пецање... Ствар је у томе да на пецање као идеш сам, а у ствари тамо се окупи екипа или барем ја не могу то да одем негде где нема никог. А та екипа, ма нису сви ни из Београда, има из Панчева, и нису то људи које регуларно виђам. То, само кад се иде на пецање, и шта ја знам да ли неко од њих носи корону и дели је унаоколо а сам не зна да је носилац!"

Физички додир, односно допуштање другим особама да превазилазе границе онога што се сматра личним простором, сегмент су друштвености који је такође претрпео значајне измене у испитаничком управљању ризиком од ковида-19. То се односи на обрасце поздрављања, пре свега, али и на друге видове културног невербалног понашања.

„Ха-ха-ха, је л' си видео неког скоро да се љуби три пута, оно, по српски, како кажу? Ма, је л' си видео да се неко љуби, ха-ха-ха, нема више тога и неће скоро бити. Ма не прилазим ни типу ни риби ближе од пљувомета, а рукујем се кад баш морам, и то сам приметрио, мање на послу, тамо свако у свој ћошак и кад дођу клијенти и партнери, оно, климне се главом и то. Него кад наиђе неки ортак за ког знам да ће се увреди ако му не пружим руку. А после руку у алкохол, ха-ха-ха."

„Види, није без везе то, тај пропис што су донели како треба да буде по два квадратна метра за сваког кад си негде. Иначе немам ништа против да ми људи приђу близу, знаш оно, кад причају, али сад, једноставно, водим рачуна, баш водим рачуна било где да сам, и са оним кога знам и са оним кога не знам, да ми нико не буде ни надхват руке, што се каже."

„Ма не прелазим улицу више да бих се неком јавила, само махнем. И не заустављам се на улици да попричам са неким, климнем главом ако је само познаник, комшија и то, а ако је неко кога добро знам, онда кажем 'чућемо се', пошаљем пољубац и наставим даље."

Поред вођења рачуна о могућности заразе коронавирусом онда када се налазе изван сопственог микросоцијалног окружења, испитаници/е су исказали/е и потребу за контролом над тим ризиком

у оквиру датог окружења. Осим хигијенских мера, односно вођења рачуна о одговарајућим препорукама за учесталијим прањем руку, избегавањем аутоконтатног понашања (додиривања лица рукама, пре свега) или дезинфиковањем објеката, то се односи на праћење и усмеравање понашања укућана или чланова породице са којима не живе, али су са њима у блиском свакодневном контакту.

„Мислила сам да ће деца бити проблем. Две тинејџерке. Морам да их похвалим, карантин су поднеле стварно добро. Све су слушале, никада скоро нису ишле. После су се виђале само са друговима и другарицама чије су мајке биле веће паничарке од мене.”

„А, бре, ћалету нисам могао у почетку да објасним да га Вучић не мрзи што је пензос и да га не закључава него га штити од њега самог. Знаш маторце, тврдоглави су и све знају. А буду гори од деце, неразумни, мислим. А ништа му није фалило, ионако с његовог петог спрата није силазио више од једном дневно и пре овога. Ја му доносио све што треба и пре и за време овога. Е, а видиш, после карантина, онда је почео као да иде у шетње по два пута дневно, у продавницу и кад му ништа не треба, да купи кекс или нешто тако без везе и силних је мука било да му објасним да то не треба тако, да се ништа није променило, да не изазива ђавола. А онда су почели пајтоси пензоси да му фасују корону, па се упрпио и почео да слуша све што му говорим. И престао да гунђа. И на власт, и на мене, и на Бога, и на све.”

„Мало нас је све то слуђивало у почетку. Овај, то са хигијеном и конктаима током ванредног стања. Клинци не иду у школу, а време лепо, шта да радиш, мораш да их пустиш напоље, а оно, јес’ да их учиш одмалена хигијени, ал’ ко реално очекује да ће се придржавати свега. Онда кад дођу кући, жена само што их не залије оним средствима за дезинфекцију, шалим се, наравно, али било је тако – дезинфикатор на руке и патике, па на купање! После смо морали да им верујемо, једноставно. Мислим, деци, кад је почело лето и кад је изгледало да нико више не води рачуна ни о каквим мерама.”

„Ја мужа никако да убедим за маску. Он, као, гуши га, не може да дише, боловао од астме као мали, а овамо вољу реп да ишчупа. И причај му, причај му то да је носи и на послу, ал’ шта ћеш кад то не мож’ да контролишеш. Ни ја нисам носила кад сам кренула (на посао). То у прво време. После смо само прали руке к’о луди и гледали да као знамо код кога иду деца и да ли бабе (њихове мајке) не зује наоколо, да пију кафу по комшилуку и то, а онда поново притегло, па смо се вратили на старо. Скоро. Маске и напољу од новембра, деца само у школу – док су ишла, а бабе зивкали стално да видимо јесу ли код куће.”

Испитаници/е кажу да су уводили промене и у сопствене дневне рутине и навике у погледу многих ствари, не толико у смислу непосредне реакције на ризик заразе коронавирусом, колико да би

могли да се изборе што успешније са кризном ситуацијом на менталном плану, па самим тим и да што боље руководе нареченим ризиком.

„Неке прве ствари које смо читали на интернету... муж и ја... говориле су, као о добром... не благотворном... ма не знам, тако нешто, као дуван и алкохол делују добро против короне. Не пушимо, а пили смо онако, типа увече чаша вина, до две, рецимо. Онда смо схватили да су то глупости, да ако је у питању болест која удара на имунитет, мислим потиче од пада имунитета организма, онда... једноставно, нисмо више пили уопште, смањили смо месо, убацили поврће... ха-ха-ха, то је децу излудело, к’о у филмовима, само зелениш морају да једу, али навикли су се брзо, морали су... И сад, као, имунитет, оно здрави смо, ваљда ћемо и да останемо.”

„Мени је алкохол помагао да се изборим с тим, с том... неизвесношћу. Јесте. Нисам неки пијанац, ни сада, нити сам био, али у оним првим данима карантина, једноставно ми је требало нешто... да, к’о дрога наркоману, да ме умири, да убије нервозу. Пушио сам к’о блесав, па ми пало на памет, да неће бити несташица, оно... к’о у време бомбардовања, знаш, када се чекало у редовима испред трафика... за цигаре. Онда сам почео да контролишем време тиме да кад год пустим једну партију (обрачуна платног промета), тек онда запалим и пушим само једну цигару. Никако не палим једну за другом. После сам схватио ни да ми пиће више не треба, да ме пиво, као... стондира, да отупим, а кад мораш да радиш, онда је то глупо. Па сам ишао у шетње. Јесте, после посла, сваки дан. То оно кад је било лепо време, па сам наставио и после и тако и данас...”

„А, вежбање. Мене је вежбање извукло. Нисам био навучен на теретану никад, оно два пута недељно и то кад имам времена, или неко од друштва иде... а сад... одмах сам почео код куће да радим... трбушњаци, склекови, наместио шипку за згибове, плака... и тако сваког дана у карантину. После сам опет мало као ишао у теретану, а кад је ова фрка... мислим, кад је почело поново то да не знаш где можеш да покупиш корону, ја опет к’о у карантину. И чиста глава... мислим, оно, као, знам чега се бојим, то јест кад треба да се пазим и шта да радим и уопште ми није фрка ни за шта.”

„Мени је мајка рекла прво да узимам витамине. Знаш, оно, ти стари доктори, витамини за спречавање болести, оно, боље спречити него лечити и то... Па сам одмах почела цинк, витамин Ц, Д, магнезијум, шта ти ја знам све. И рекла мама да шетам редовно, да не идем да трчим и нешто јако вежбам, као ‘чувај имунитет, дете, умерена физичка активност, витамини, разноврсна исхрана.’ И уопште не наручујем више храну као пре, знаш, ону брзу храну. И стварно ми је све то помогло да се некако боље организујем, да схватим здравље као приоритет, шта треба, а шта не треба да радим.”

Оно што највише забрињава испитанике/це јесте неизвесност у погледу тога колико ће да траје криза изазвана ковидом-19. Усвајање мера за предупредивање могућности заразе коронавирусом као дела дневне животне рутине схватају као нешто привремено, у смислу неопходног средства да се преброди криза на индивидуалном и друштвеном плану подједнако, па о томе размишљају као о нечему што би требало да буде пролазног карактера. Сматрају да је јасан циљ окончања кризе повратак личном свакодневном, као и друштвеном животу у оном облику који је постојао пре ње, или барем нечему најближем томе: укидање ограничења окупљања, путовања, радног времена итд, као и омогућавање несметаног и страхом од заразе оптерећеног манифестовања свих видова људске друштвености, од породичних прослава до културних и спортских манифестација. За већину њих такозвана нова нормалност прихватљива је само у ограниченом временском периоду и оно чему теже јесте „стара”, то јест нормалност социокултурног живота онаквог какав се одвијао пре пандемије ковида-19.

„Знаш, наравно да често помислим, ‘докле више’ и ‘ма не могу да издржим’, али то није тачно... то, мислим, да не могу... или да не можемо уопште да издржимо, као народ... ма људи уопште. Него, више ме брине што не знам када ће да престане. Да будемо поново људи и живимо поново к’о људи.”

„Имам осећај да не управљам својим животом. Само у домену тога што се пазим од ковида, е, толико сам ја... толико управљам. Мислим, ово све као у Кореји, оној Кимовој... У целом свету ти говори шта да радиш, шта сме а шта не сме, као да нико мозга од нас нема. Само да трошимо. Само смо за то добри политичарима. И сад, видиш... као не може да се оде на море, не треба ни на посао ако може од куће, али у тржни центар обавезно, сви да идемо... Е, то ме убија, што луд збуњеног, да простиш. Не само код нас... да не мислиш... свуда... па видиш, сви се нешто закључавају стално, све неке мере, к’о у Аушвицу цео свет живи, Европа, Америка... и ништа... ништа не можемо вирусу. Па дај да видимо ако се вратимо у нормалу, хоће ли то да помогне. Нама, нама ће сигурно да помогне ако не помремо, знаш, ко помре помре, а остали да живе како треба.”

„Питање је кад ћемо да пукнемо. Кад ћу да пукнем. Шта се чувам, цаба се чувам, нико ми не долази, никуда не идем, а кад идем – под маском, као разбојник, па докле тако! Ваљда ће да измисле ту вакцину... лек неки, па да живимо као што смо живели.”

„Знам да неће бити као пре. Да не може... Али, некако, волим да мислим да хоће. Хоћу да кажем, нешто ће бити, нешто неће. Јасно ми је да вирус неће нестати, али... Мислим, чему све ово – маске, карантини, изолација, то – ако се ово продужи у недоглед. То са паником, закљу-

чавањем и то... Не можемо довека да се не рукујемо, не идемо на славе, не водимо децу на рођендане... биоскоп, позориште, фудбал, то... Мора једном да се заврши, мислим... мора једном да почне да се живи нормално. Не, оно, 'колико-толико нормално', него баш нормално!"

Закључак

То што сам се определио за оне испитанике/це који/е су приступили/е крајње озбиљно ризику могуће заразе коронавирусом може да се посматра као ограничење овде представљеног истраживања. Тиме је приказан само један сегмент руковођења ризиком од ковида-19 у Србији. Са друге стране, изношење виђења тог аспекта социјално епидемиолошке кризе која нас је задесила током 2020. године може да представља индикатор њених стварних размера у погледу растакања ткива социокултурне стварности, имајући у виду да резултати истраживања указују на неизвесност, несигурност, недоследност и одсуство јасне телеолошке перспективе код испитаника/ца у увођењу таквих промена у сопствено свакодневно понашање које им омогућавају јасно избегавање здравственог ризика и управљање њиме. Испитаници/е су свесни/е тога да је дати здравствени ризик истовремено друштвени и културни, односно да постоје елементи у њиховом, као и у понашању других људи, који утичу на његов степен, а да то важи и за мере које предузимају друштвени управљачи у циљу обуздавања епидемије ковида-19.

Ниједна болест није искључиво здравствени проблем у биолошком смислу. Није у питању само то што развијају болести – а поготово оних заразних – осим биолошких чинилаца доприносе и друштвени, већ је само доживљавање болести од стране појединаца условљено њиховим емотивним стањем, осећањем животног достојанства, социоекономским положајем, уверењима и томе слично (Stark 1977, Auerbach 2020). У свему томе треба тражити разлоге због чега неко приступа озбиљно болести, да се тако изразим – жели да се лечи и слуша медицинске професионалце, док неко други гледа на болест као на проблем са којим сам/а може изаћи на крај – па се лечи по др Гуглу⁴, на пример – или чак занемарује опасност од болести. Јасно је да испитаници/е чији су искази представљени овде спадају у прву групу, али квантитативно посматрано, њих и јесте било највише.

---

4 Колоквијалне израз за људе који више верују ономе шта прочитају на интернету о здрављу и болести, неголи медицинским стручњацима.

Тако нешто указује на извесну – мада од стране испитаника/ца сигурно релативно невољну – синергичност између њих и државних управљача у препознавању идеје повратка такозваном нормалном социокултурном животу као јединственог циља свих и свачијих напора који се предузимају у борби против ковида-19. То значи да се од свакога понаособ очекује да прихвати не само одговорност за сопствено социјално епидемиолошко понашање, већ и да ту одговорност схвати релационо – као потребу да својим понашањем у погледу предупређивања ризика од заразе коронавирусом допринесе и смањењу тог ризика за све људе са којима долази у непосредан додир (упор. Casciano 2020). Испитаници/е који/е управљају ризиком од ковида-19 на такав начин, дакле, доприносе – макар несвесно, пошто свако од њих полази увек од тога да штити себе и своје ближње, рецимо – реафирмацији узајамности као основног принципа људске друштвености, показујући тако да успешан социокултурни одговор на кризу не може бити ни искључиво индивидуални, нити бирократски октроисан од стране власти, већ да мора задовољити узусе заједничког људског деловања које ће бити на корист појединцима и заједници подједнако (упор. Viveiros de Castro 2010).

Литература

- Auerbach, J. (2020). More eyes on COVID-19: Perspectives from Anthropology. What people believe is a lot less important than that they believe it. *South African Journal of Science* 116 (7/8), Art. #8491, 1 page. <https://doi.org/10.17159/sajs.2020/8491>
- Aven, T, & Zio, E. (2021). Globalization and global risk: How risk analysis needs to be enhanced to be effective in confronting current threats. *Reliability Engineering and System Safety* 205 (2021) 107270, <https://doi.org/10.1016/j.ress.2020.107270>
- Beck, U. (1992). *Risk Society: Towards a New Modernity*. London: Sage Publications.
- Brujić, M. (2020). „Batina bez šargarepe”. Antropološka analiza dnevne štampe o obaveznoj MMR vakcinaciji u Srbiji. *Etnoantropološki problemi* 15 (3), 979–1006, DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v15i4.2>
- Casciano, D. (2020). COVID-19, Discipline and Blame From Italy with a Call for Alternative Futures. *Journal of Extreme Anthropology* 4 (1), E18-E24, <https://doi.org/10.5617.7864>
- Cendic, K. & Gosztonyi, G. (2020). Freedom of Expression in Times of COVID-19: Chilling Effect in Hungary and Serbia. *Journal of Liberty and International Affairs* 6 (2, Supp. 1), 14–29, DOI: <https://www.doi.org/10.47305/JLIA2060014c>

- Demirbilek, Y, Pehlivan Türk, G, Özge Özgüler, Z, & Alp Meşe, E. 2020. COVID-19 outbreak control, example of ministry of health of Turkey. *Turkish Journal of Medical Sciences* 50, 489–494, doi:10.3906/sag-2004-187
- Douglas, M. (1990). Risk as a Forensic Resource. *Daidalos* 119 (4), 1–16, <https://www.jstor.org/stable/20025335>.
- Giritli Nygren, K. & Olofsson, A. (2020). Managing the Covid-19 pandemic through individual responsibility: the consequences of a world risk society and enhanced ethopolitics. *Journal of Risk Research* 23 (7–8), 1031–1035 <https://doi.org/10.1080/13669877.2020.1756382>
- Jevtović, Z. B. & Bajić, P. Đ. (2020). Slika o koronavirusu u dnevnoj štampi Srbije. *Sociološki preglad* 54 (3), 534–559, doi:10.5937/socpreg54-27766
- Lyon, B. K. & Popov, G. (2020). The Role of Risk Management With COVID-19 and Its Impact on Pandemics. *Professional Safety* 65 (12): 32–40.
- Motta Zanin, G, Gentile, E, Parisi, A. & Spasiano, D. (2020). A Preliminary Evaluation of the Public Risk Perception Related to the COVID-19 Health Emergency in Italy. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2020, 17, 3024; doi:10.3390/ijerph17093024
- Petrović, D, Petrović, M, Bojković, N. & Čokić, V. P. (2020). An integrated view on society readiness and initial reaction to COVID-19: A study across European countries. *PLoS ONE* 15(11): e0242838. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0242838>
- Pišev, M, Žikić, B. & Stajić, M. (2020). Indeks „korona”: simbolička upotreba kovida-19 u javnom govoru Srbije. *Etnoantropološki problemi* 15 (3), 845–877, DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v15i3.9>
- Sadiković, S, Branovački, B, Oljača, M, Mitrović, D, Pajić, D. & Smederevac, S. (2020). Daily Monitoring of Emotional Responses to the Coronavirus Pandemic in Serbia: A Citizen Science Approach. *Frontiers in Psychology* 11: 2133. doi: 10.3389/fpsyg.2020.02133
- Stark, Evan. 1977. The Epidemic as a Social Event. *International Journal of Health Services* 7 (4): 681–705, <https://doi.org/10.2190/RKRQ-WV6E-DV53-VATT>
- Trnka, S. (2020). From lockdown to rāhui and teddy bears in windows. Initial responses to Covid-19 in Aotearoa/New Zealand. *Anthropology Today* 36 (5), 11–13.
- Viveiros de Castro, E. (2010). „Society.” In *The Routledge Encyclopedia of Social and Cultural Anthropology*, eds. Alan Barnard, Jonathan Spencer, 649–657. London, UK and New York, NY: Routledge.
- Xie, K, Liang, B, Dulebenets, M. A. & Mei, Y. (2020). The Impact of Risk Perception on Social Distancing during the COVID-19 Pandemic in China. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2020, 17, 6256; doi:10.3390/ijerph17176256
- Žikić, B. (2009). The Same Risk, the Different Vulnerability? Social Environment as Risk-Generating Factor in Injecting Drug Users and Sex Workers. *Etnoantropološki problemi* 4 (1), 149–162, DOI <https://doi.org/10.21301/eap.v4i1.8>

Žikić, B, Stajić, M. & Pišev, M. (2020). Nova društvena i kulturna normalnost i kovid-19 u Srbiji od februara do maja 2020. *Godine. Etnoantropološki problemi* 15 (4), 949–978, DOI: <https://doi.org/10.21301/eap.v15i4.1>

Bojan Žikić

COVID-19 IN SERBIA: RISK AVOIDANCE AND RISK MANAGEMENT

Abstract: The behavior of members of social groups who are particularly endangered by an infectious disease, and which reflect their awareness of it, but also represent a reflection of the practical need to protect themselves from such diseases, are called risk management in social epidemiology, i.e. strategies to avoid the risk. The emergence of the Covid-19 pandemic has shown the importance of the very idea of the need to avoid and manage risk, but as epidemiological bases and socio-epidemiological circumstances are significantly different than those in HIV/AIDS or HCV, risk avoidance and management can be discussed as general social ideas and practices in the case of Covid-19.

Keywords: risk, risk management; Covid-19; Serbia; individual citizen.

CIP – Каталогизација у публикацији –
Народна библиотека Србије, Београд

316.62:[616.98:578.834(082)

КОВИД-19 у Србији '20 : зборник радова / Бојан Жикић
(уредник). – Београд : Универзитет, Филозофски факултет, 2021
(Београд : Службени гласник). – 269 стр. ; 24 см. – (Едиција Човек
и друштво у време кризе)

» ... у оквиру научноистраживачког пројекта Човек и друштво
у време кризе ' ...“ --> колофон. – Тираж 200. – Напомене и
библиографске референце уз радове. – Библиографија уз сваки рад.
– Abstracts.

ISBN 978-86-6427-189-9

а) Ковид 19 -- Пандемија -- Друштвени аспект -- Зборници б)
Ковид 19 -- Пандемија -- Антрополошки аспект -- Зборници

COBISS.SR-ID 54674697

Овај зборник представља резултат првог организованог, систематског истраживања у нашој етнологији и антропологији на тему ковида-19. Сваки од радова посвећен је одређеном сегменту друштвеног и културног живота и разматра промене које се дешавају у оквиру њега или одговоре који су се појавили на те промене. Нагласак радова је на посебној врсти друштвене и културне промене, оне која долази изненада и последица је неочекиваног, спољашњег притиска, а не унутрашњег развоја и динамике уобичајеног живота. Промене које је ковид-19 унео у наше животе током протекле године су дисруптивне у погледу нашег свакодневног понашања и мишљења, због чега смо, као појединци, али и припадници различитих друштвених били принуђени да изналасимо нове моделе понашања и мишљења који су прилагођени новонасталим ситуацијама. Резултати овде представљених истраживања указују на суштинску неспремност друштвено-политичког система да се суочи са изненадном и глобално деривираним кризом, али и потврђују резистентност и флексибилност локалних културних пракси у организовању одвијања свакодневног живота на микросоцијалном нивоу.

